

УДК 821.161.2-1.09:7.037.3

МІСТО У ФУТУРИСТИЧНІЙ ПОЕЗІЇ: ВИБІР І РОЗШАРУВАННЯ ТРАДИЦІЇ

Інна СЕМЕРЕНКО

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,
e-mail: innasemerenco@gmail.com*

Статтю присвячено дослідженню авангардної традиції містописьма в українській літературі. Визначено особливості репрезентації міста як тексту у футуристичній концепції мистецтва. Проаналізовано специфіку рецепції міста поетами-авангардистами та проблему внутрішнього мистецького вибору теми міста.

Ключові слова: амбівалентність, авангардизм, літературна традиція, містописьмо, футуризм, українська література.

На культурно-історичну арену початку ХХ століття українські футуристи вийшли у дусі європейського авангарду та творчого оптимізму із гаслами радикального антитрадиціоналізму («проти трипільного хуторянства») й європеїзації української літератури. Нове у мистецтві проголошено рушієм створення цілісного у своїй багатогранності культпростору, «метамистецтва». Творчо осмислюючи дійсність свого часу, активну, динамічну, урбаністичну, футуристи зробили місто стилем життя та творчості, центральним образом, формою і навіть формотворчою функцією у поетичній творчості, цим не тільки створюючи власну традицію містописьма, а й долучаючись до загальноукраїнського дискурсу міста, утвердженого ще у другій половині ХІХ століття.

У цій традиції зустрілися бінарні опозиції «село–місто», «своє–чуже», «прийняте–неприйняте», у своїй суті відображаючи проблеми історичної епохи, пошук нових відтінків урбанізму, творення оригінальних метафор, форм, жанрів тощо. Тому футуристи обрали у літературі місто як самоцінне мистецтво відчувати та транслювати найсміливіші зміни світу, як мистецтво промовляти мовою вулиць, архітектури та композиціями отілеснення урбанізму.

Ранні авангардисти переосмислили ідею містописьма в українській літературі, так чи інакше змушуючи заново прочитати та зрозуміти класичне, заперечуючи форми минулого як неактуальні сутності, що вже віджили свій час і, навпаки, наголошуючи на яскравих ознаках та рисах початку ХХ століття. Соломія Павличко окреслила футуризм як соціокультурний феномен, який «у час свого зародження й розквіту претендував на роль найповнішого виразника сучасності. Це була урбаністична сучасність, така малопоширена й квола у попередній українській літературі, що саме її запровадження, її поетична мова вже видавалась революцією. Це була також технокра-

тична сучасність. У ній, як і у відповідних текстах, найбільше цінувалися динаміка, активність, рух, технічний прогрес» [14, 189]. Натомість митці остаточно утвердили й пропагували урбанізм в українській літературі, презентуючи та концептуалізуючи міську конкретику, «вимірюючи» концентрацію міського у місті. Тому механізми функціонування футуристичної традиції містописьма зумовлені прагненням глибше осягнути місто, зрозуміти усі його сфери, пізнати таємниці. Відтак, футуристи остаточно зміщують центр життя українського суспільства із села на місто, показуючи сутність урбанізованого способу життя. Щобільше, вони намагаються осягнути екзистенційні виміри буття міської людини, яка переживає крах старого світу, ступаючи на ґрунт урбанізації, нових політико-економічної та мистецької систем. Як наголошував Давид Бурлюк, «...футуризм – це нове світовідчуття нових людей» [4, 176].

Зрештою, кожна модерна літературна група пропонує власний спосіб творення та прочитання міського тексту, власну традицію містописьма, а у її суті – діалог людини та міста. Урбанізм як центр футуристичної програми та поетики став поштовхом для створення простору у поезії для інтерпретації й аналізу міст, а також для розгортання проблеми вибору (індивідуального, колективного, мистецького тощо). Авангардна традиція містописьма розглядала місто як стан думки та динамізму й еволюціонувала завдяки бажанню осягнути світ як складну трансльовану містом сітку значень та культурних повідомлень. Водночас ця традиція стала для футуристів викликом, кинутим не тільки українській літературі загалом, а й самим собі. Адже втриматись у межах поетики авангардного урбанізму та заманіфестованих теоретичних формул, як виявилось, було важко. Тож мета нашої статті полягає у тому, аби простежити, як українські футуристи (Михайль Семенко, Микола Бажан, Олекса Влизько, Іван Маловічко, Гео Шкурупій, Юліан Шпол, Микола Терещенко, Гео Коляда, Юрій Палійчук, Фавст Лопатинський та інші) репрезентують авангардну традицію міста у літературі, і наскільки вона є прозорою та цілісною у футуристичній концепції мистецтва загалом? Чи передбачає ця традиція стабільність? І, що найважливіше у певній культурній практиці, чи є гостинним цей простір для самих футуристів, чи хочуть вони у ньому залишатися?

Міркуючи про розвиток дискурсу міста в українській літературі та принципові відмінності його футуристичної моделі, що мала б уміститися у межі «метамистецтва», Олег Ільницький наголошує, що навіть тоді, коли футуристи «зводили літературу з її царственного п'єдесталу та ставили поближче до пересічного життєвого досвіду, вводячи літературу факту, урбаністичні та політичні теми, вони були обережні, дбаючи, щоб не повернути їй (у манері пролетарських письменників) старих соціальних та націоналізуючих функцій» [5, 260]. Саме тому, мабуть, стержнем революційної футуристичної традиції містописьма став антинаціоналізм та наголос на знищенні класичних формул у мистецтві, розвінчування ілюзорності й елітарності мистецтва.

Отже, митці створили неklasичну, незвичну систему засобів зображення міської дійсності й урбаністичного способу життя у поетичному вимірі, а також розробили специфічні можливості впливу на читача чи слухача авангардних текстів міста. Футуристична традиція репрезентації міста ґрунтується на міфологізмі, утопізмі як основних універсалих авангардної картини світу, а також яскравих ознаках футуризму:

бунтарстві, архаїчності світогляду, запереченні культурного спадкоємництва, експериментах із ритмікою, ритмом, формою, орієнтації на вербалізацію тексту паралельно із візуалізацією, пошуку «самовитого» слова, заумної мови, пафосі епатажу, культурі техніки та розробленні власних теоретико-методологічних основ тощо.

Зокрема, футуристи у своїх теоретичних базових творах проголосили місто центром нового інтернаціонального мистецтва, універсальною структурою життя, у якій закладено широку гаму відчуттів, емоцій, образів, мотивів, культурних практик, – усе, що здатне прогнозувати та співтворити утопічне майбутнє урбанізму. Митці хотіли бачити тут «небосяг у просторах зелених насаджень і вулиць», «вулиці, що стають новим організмом, набирають значіння нових залізничних шляхів» [10, 317], а все ж у творчості послуговувалися не так ідеальним образом «міста майбутнього», а як правилом «охопити всю суть життя, бо мистецтво є чинник синтетичного пізнання світу» [16, 3]. Місто – надто складний та заплутаний текст, аби його прочитати весь одразу, неймовірно цікавий, щоб робити це поверхово, а також гіперактивний, бо здатний породжувати нові ситуації читання та письма зі швидкістю автомобіля на вулиці. Отже, футуризм як специфічний світогляд увиразнив амбівалентне переживання міста, як літературний напрям прийняв метод комбінування різних полюсів урбанізму у поетичному тексті. Авангардисти відчули універсальність міста, його гетерогенність, екзистенційну суть. Створене ними полотно міського тексту показує розшарування урбаністичної традиції містописьма.

Насамперед багаточаровість міста простежується на рівні авторського сприйняття та переживання міського простору у поетичному тексті. Тут урбаністична лірика українських футуристів показує приклад розходження двох непоборних характеристик простору міста: міста як блага та міста як потенційної небезпеки. Як резонують ці дві ідеї? Перша модель орієнтується на індустріалізацію, потужності та масштабність урбанізму, й орієнтує на беззастережне підпорядкування цій силі. Так, до прикладу, писав Фавст Лопатинський: «Вулиці – / скло і сталь, / небо – литий алюміній. / В синь сонць / встань, / випростайся в грі проміння. / Сонце в м'язи і кров / влий, / як бензін в мотор» [7, 21]; Іван Маловічко: «це – / місто вугілля, чавуну й криці. / це / – місто металу! / тут закріплюються / соціалістичні позиції / і зневір'я / розтало» [12, 8–10], «В дим би / кожне місто нам. / Хай для когось / це є парадокс, / а для нас, безумовно, істина» [11, 4]. Поет-футурист, як бачимо, наповнює простір урбаністичною предметністю із усвідомленою позитивною конотацією. Простір «не передує речам, що його заповнюють, а навпаки, вибудовується ними» [18, 233], окреслюючи таким способом не тільки власні межі, але й «організують його структурно, надаючи йому вартісності та значення» [18, 238].

За В. Топоровим, головною у темі обживання й освоєння простору є ідея з'єднання простору (але не як перемоги над ним, підпорядкування йому, а як засвоєння себе, прийняття до себе, повторного народження з ним) [18, 241]. Футуристична традиція містописьма втілює дуже детальну модель «збирання урбанізму-навколо-себе». До прикладу, Гео Коляда є автором надзвичайно цікавого міського «натюрморту», де за принципом перелічування показав своєрідний анатомічний розріз міської вулиці та її

соціально-психологічну атмосферу: «МІСТО ДИХАЄ! / АБО / ПРО / флейту, червінці, бульвари, ніч, / люльку, вроду, реклами, воші, пивні, / плакати, майдани, театри, людей, / непманів, ватер-клозети, повій, крам- / ниці, цигарки, кіно, нуль, вулиці, / залі, завод, годинник, портфель, / автомобіль, робочих, балет, трамвай, / синдикати, кондуктора, трести, порт- / сігари, кооперацію, калоші, брук, / дим... [7, 67]. Відтак, футурист мислить себе центром «збирання» міста у певну цілісність, яку бачить «не лише як фізичну реальність, але також як наративний механізм, як повнокровність знаків та символів, породжену продуктивністю зв'язків» [20, 11], формуючи урбаністичну дійсність відповідно до власного її переживання та місцезнаходження.

У футуристичній поезії звучать і трагічні антиурбаністичні мотиви, транслявання (як приховано, так і відкрито) сигналу про небезпеку міста, його неорганізовану структуру, або описи несподіваних катаклізмів, загублених, зруйнованих міст, як, до прикладу, у Гео Коляди: «у місті створилось / безладдя / хаос Содоми. / злітали по верхи / як ляди / ганки / балкони. / вигинаючись у фокстроті» [9, 163]. Авангардисти контекстуально акцентували мінливу крихку оболонку урбанізму, іманентну йому настороженість, мілітаристську напруженість тощо.

З іншого боку, презентація простору міста у футуристів часто сугестує страх перед неосвоєним ландшафтом, передає негативні емоції, роздратування та розгубленість ліричного персонажа, отримані у процесі комунікації із містом. Такий стан, до прикладу, переживає ліричний персонаж Андрія Михайлюка, який, настільки звик до «старого» сільського, менш динамічного і спокійного, простору, що у місті не може знайти шлях й орієнтується, як чужинець, за транспортними коліями, неспроможний побачити та виміряти урбаністичний горизонт. «Безкінечність і незаповненість простору, його порожнеча – залишають людину без можливих орієнтацій, співвідносячи себе з частинами простору. Людина відчувається від я, що пізнає, і її охоплює страх» [18, 249]. Тож тільки покинувши урбаністичний простір, де знову зустрічаються село і місто, раптово завмирає у переживанні страху та відчаю: «Шлях по покручений / чорт-зна й як!! / вулиці курні й / задимлені. / побігла кудись / дурна колія, / і застряла / між пасма будинків. / місто кінчилось. / бульвар обірвавсь!.. / За містом – / дим і заводи, / де в обідній, / шумливий час / гудки горласто заводять! / вирвавшись з міста / перлось таксі, / а назустріч – / вози й гарби! / Чортом хропло... / затормошило...» [13, 6]. У літературному дискурсі футуристи наголошували невідворотність й актуальність урбаністичного буття, але й показували екзистенційне відчуження від міста, страх перед його агресивністю та похмурістю, усвідомлення перспективи неприйняття, відчуженості, самотності у місті, а також складні процеси освоєння міста, пошук нового (свого) місця, подорожі його безмежним простором.

Тож прикметною є амбівалентність образу міста: з одного боку, його футуристи визнають єдиним цивілізованим, культурним центром, а з іншого – епіцентром соціальних контрастів, колискою неспокою, злочинів, страждань, які, за певних «ідеальних» умов, здатні відкривати справжню сутність людини, мотивувати її.

Люди губляться у місті, бо воно перетворилося у лабіринт. Як самоцінний образ-метафора, лабіринт символізує складність людського життя й екзистенційну

відчуженість героя, відчуженого власним мовчанням та думками. Лабіринт також є символом колообігу, у якому мовчазне місто бездушно витісняє особистість, замінюючи його натовпом, юрбою. Життя міста розгортається через поведінку цієї юрби у граничні моменти урбаністичного руху, розмиваючи індивідуальний досвід відчитування тексту міста та висуваючи на перший план колективний.

Відтак, бачимо, що футуристичне місто як текст-ілюстрація урбаністичного способу життя також розшаровується. Воно вороже, байдуже, абсурдне, несправедливе, сповнене тривоги, й примусове повернення до такого міста викликає інколи екзистенційний жах. Але усвідомлення власної причетності до цього урбаністичного світу дає змогу футуристам зрозуміти й транслювати насиченість міста різними незлічними знаками, запахами, інтонаціями тощо. Ступаючи на соціально-психологічний ґрунт міста, поет-футурист опинявся серед декорацій, обставин та персонажів, які провокували вербалізацію свого внутрішнього спротиву стосовно мінливого простору, де місто диктує настрої глобальних змін та перетворень, звершення яких – у руках футуристичної авангардної формації, нового суспільства, як і проголошував Юрій Палійчук: «Нам би не скніти в Києві десь, / а пройтись / по мостах райдуг. / нам би / мотори замість сердець, – / хай од лишків енергії грають. / нам намальовано шлях далекий, / нам спокою назавжди нема, / рвуть мотори потужний клекіт, / протинаючи мариво хмар. / « – Муром затято обрій !.. / – Вдарте з розгону: р-раз!...» / Але / повітряний опір / міцніше за мури / затримує нас» [15, 22–23].

Урбаністична лірика українських футуристів показує приклад розшарованої соціальної структури міста: від двірників та проституток (локації вулиці, бульвару, площі тощо), до ошатних пар та богемних товариств (яких зустрічаємо у ресторанах, кав'ярнях, кабаре). Тому й сама територія міста соціально поділена та диференційована на певні групи, які рідко коли зустрічаються в окремо взятій поезії, як, для прикладу, в уривку кіносценарію «Динамо» Фавста Лопатинського: «По вулицях / бульварах / блискучих кафе / під гук / надземки / і свист / “Рол-Ройс” / де люди у шовках / циліндри / сигари / виють сирени / ум-мить / Джаз!» [8, 10].

Авангардисти добре розуміли, що спостерігають місто зовнішнє, поверхнєве, що урбаністичний простір багатшаровий, складається з певної кількості площин інтерпретації світу, і їх неможливо умістити, вкласти у межі культурної традиції місторозуміння, чи літературної – містописьма. Часто, аби глибше осягнути урбаністичний простір, футуристи покидають межі міста, змінюють культурний ландшафт на природний (село, ліс, степ тощо). Критичним та спокійнішим є погляд на місто уже хоча б з передмістя, де яскраво постає колізія перетину старої та нової культур. Поетична практика футуристів закріплює зону комфорту у місті за центром, а зону бідності та настороженості – за передмістям. Порівнюючи буття тут-і-там, переживаючи втрати та модифікації урбаністичних локусів, футурист заглиблюється у різні сфери міста, порівнює свої враження та прогнози, він розшаровує структуру сприйняття та інтерпретації міста, бо не перестає сумніватися у правильності власного вибору.

У цьому міфологічному ключі місто найчастіше порівнюють з лабіринтом як метафорою заплутаного та загубленого простору, як це, наприклад, зробив Рос Кінг:

«Великі міста є лабіринтами часу (минулі життя, надії, мрії), загубленими у незбагнених лабіринтах простору» [20, 134]. Літературна ж проекція урбаністичного простору та способу життя може найвдаліше передати суть лабіринтоподібності міста, його мінливих перспектив, а також мінливість людського сприйняття й настрою.

Непевність, мінливість міста породжує концентрацію спогадів, розповідей про минуле у футуристичній концепції мистецтва, можливо, навіть відсуваючи на другий план прогнозування майбутнього. Власне, футурист несвідомо передбачає майбутнє, поновлюючи, відкриваючи минуле. Як відомо, місто – механізм, який постійно «заново народжує своє минуле, яке отримує можливість розташовуватися з теперішнім мовби синхронно» [6, 325]. На відміну від італійських футуристів (Філіппо Марінетті, Альдо Палацескі), націлених у майбутнє, українські футуристи більше говорили все ж про минуле, усвідомлюючи невідворотність історичного процесу колообігу. Трагічна сучасність ХХ століття зумовлювала цей внутрішній вибір поновлювання онтологічних й екзистенційних станів у поезії (війна, голодомор, соціальної нерівності тощо), проте найбільш популярними у поетичній практиці футуристів були вірші-рефлексії із приводу пасивності суспільства, втрати ним важливих етичних та естетичних орієнтирів, відсутності мистецького смаку та небажання жити за законами культурного прогресу.

Чим глибше футуристична традиція містописьма вкорінювалася у практики національного авангардизму, тим більше вона розширювалася, набуваючи нових значень і відтінків. Цей процес у футуризмі постав як проблема внутрішнього мистецького вибору, виміром пошуковості мистецтва. Так поети-футуристи на початку ХХ століття наповну відчували конфліктність ідеї та щоденного буття міста, помножуючи її на маршрути, ландшафти, простори, людей та тілесність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Адельгейм Є. Г.* Кризь роки : вибрані праці / Є. Г. Адельгейм. – К. : Дніпро, 1987. – 398 с.
2. *Біла А.* Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки : монографія / А. Біла. – Донецьк : Донецький національний інститут, 2004. – 445 с.
3. *Біла А.* Футуризм : наукове видання / А. Біла. – К. : Темпора, 2010. – 248 с.
4. *Бурлюк Д.* Фрагменти из воспоминаний футуриста. Письма. Стихотворения / Д. Бурлюк. – СПб. : Пушкинский фонд, 1994.
5. *Ільницький О.* Український футуризм (1914–1930) / О. Ільницький. – Львів : Літопис, 2003. – 456 с.
6. *Лотман Ю.* Семиосфера / Ю. Лотман. – СПб. : Искусство–СПб., 2000. – 704 с.
7. *Коляда Г.* Штурм і натиск : [поєми] / Грицько Коляда. – М. : Вид-во «СІМ», 1926. – 95 с.
8. Нова генерація. – Харків, 1928. – № 7. – 96 с.
9. Нова генерація. – Харків, 1928. – № 9. – 68 с.
10. Нова генерація. – Харків, 1928. – № 11. – 117 с.
11. Нова генерація. – Харків, 1929. – № 5. – 78 с.
12. Нова генерація. – Харків, 1930. – № 4. – 130 с.
13. Нова генерація. – Харків, 1930. – № 5. – 94 с.
14. *Павличко С.* Теорія літератури / С. Павличко ; упоряд. В. Агеєва, Б. Кравченко. – Вид. 2-ге. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2009. – 679 с.

15. Палійчук Ю. Промова про економіку авіотранспорту / Юрій Палійчук // Авангард – Альманах пролетарських митців Нової генерації. – К., 1920, №а (січень 1930). – С. 22–23.
16. Прокламація авангарду // Бюлетень авангарду. – Харків, 1927. – С. 1–6.
17. Семенко М. Вибрані твори / Михайль Семенко. – К.: Смолоскип, 2010. – 688 с. – («Розстріляне Відродження»).
18. Топоров В. Пространство и текст / В. Топоров // Текст: семантика и структура / В. Топоров. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Культура», 1983. – С. 227–284.
19. Eade J. and Mele C. Understanding the City: Contemporary and Future Perspectives / John Eade, Christopher Mele. – Blackwell Publishing, 2002. – 423 p.
20. King R. Labyrinths / Ross King // City A-Z / Edited by Steve Pile and Nigel Thrift. – New York: Routledge, 2000. – P. 133–135.

Стаття надійшла до друку 13.09.2012

Прийнята до друку 30.01.2013

CITY IN THE FUTURISTIC POETRY: CHOICE AND STRATIFICATION OF THE TRADITION

Inna SEMERENKO

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Theory of Literature and Comparative Literature,
1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: innasemerenko@gmail.com*

The article is devoted to the investigation in development of avant-garde tradition of writing the city in Ukrainian literature. Characteristics of the representation the city as a text in futuristic concept of art are defined. Specificity of perception of the city by avant-garde poets and the problem of inner artistic choice to write the city is analyzed.

Key words: ambivalence, avant-garde, literary tradition, writing the city, futurism, Ukrainian literature.

ГОРОД В ФУТУРИСТИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ: ВЫБОР И РАССЛОЕНИЕ ТРАДИЦИИ

Інна СЕМЕРЕНКО

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра теории литературы и сравнительного литературоведения,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина,
e-mail: innasemerenko@gmail.com*

Статья посвящена исследованию авангардной традиции городописания в украинской литературе. Выделены особенности репрезентации города как текста в футуристической концепции искусства. Сделано анализ специфики восприятия города поэтами-авангардистами и проблемы внутреннего художественного выбора темы города.

Ключевые слова: амбивалентность, авангардизм, литературная традиция, городописание, футуризм, украинская литература.